

toen andere landen monarchieën waren en vice versa; de Patriottentijd gaf politieke strijd een slechte naam, waardoor onder koning Willem I de natie indommelde; de negentiende-eeuwse liberalen hebben niet hoeven vechten voor de grondwet van 1848 waardoor die zo vanzelfsprekend was dat de politieke cultuur al snel weer bezadigde trekken aannam. Daarbij komt nog dat de oude links-rechts-tegenstellingen niet langer houvast bieden en dat in het poldermodel steeds de consensus wordt gezocht. Door dit alles is er in Nederland nauwelijks sprake van politieke strijd en debat. Dit zijn niet direct vernieuwende gezichtspunten te noemen en soms geven de historische argumenten zijn betoogtrant haast iets drammerigs. In de laatste twee artikelen over de oranjemythe (die overigens goed samengevoegd hadden kunnen worden) probeert hij de lezer ervan te overtuigen dat de band tussen Nederland, Oranje en het protestantisme in de historische realiteit niet is aan te treffen en dat de monarchie als instituut strijdig is met de uitgangspunten van de moderne samenleving. Dat de meeste mensen zich dit al lang bewust zijn en toch niet Von der Dunks republikeinse gedachtegoed delen is voor hem vervolgens onbegrijpelijk.

Von der Dunk laat zich in zijn opiniestukken kennen als een aanhanger van het Verlichte gedachtegoed en als een vurig strijder tegen alle uitingen van bekrompenheid, naïviteit, conservatisme en religieuze intolerantie. Kerk, kroon en het bezadigde regentendom moeten het ontgelden in betogen waarin maar weinig plaats is voor twijfel en ambivalentie. Soms geven deze beschouwingen dan ook meer informatie over Von der Dunks visie op Nederland, dan die van Nederland op de wereld. Maar meer dan eens weet hij de vinger op de zere plek te leggen. Vooral zijn stukken over de zwakte van het openbaar bestuur in Nederland en het gevaar daarvan voor de democratie ('Bezwaren tegen de geest van de laatste jaren der eeuw' en 'De Nederlandse angst voor doortastende politici') zijn sterk en verdienen aandacht in brede kring.

Het genre van opinieartikelen ligt Von der Dunk goed. Met zijn historische achtergrond (-kennis) heeft hij een voorsprong in het publieke debat en levert daar een waardevolle bijdrage aan. Dit zijn echter geen bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden. Een opiniestukkenschrijver is nog geen contemporain historicus. Von der Dunk lijkt echter geen ambitie te hebben dat laatste te zijn. Hij is eerder een debater met scherpe blik en pen, die fel (en soms over zijn woorden struikelend) aanwijst waar de schoen wringt.

Maartje Janse

H. E. M. Berens, *W. N. Rose 1801-1877. Stedenbouw, civiele techniek en architectuur* (Dissertatie (bewerkt) VU Amsterdam 1999; Rotterdam: NAI-uitgevers, 2001, 364 blz., ISBN 90 5662 230 7).

Sommige architecten zijn bekend om wat ze ons nalieten, zoals de parken van Zocher of de neogotiek van Cuypers, anderen om wat ze nooit tot stand brachten. W. N. Rose behoort tot die tweede categorie. Velen zullen hem kennen als de Haagse rijksbouwmeester die in de jaren 1860 grote opschudding wekte met zijn fabrieksachtige ministerie-nieuwbouw aan Plein 1813 en de gotiserende verminking van de dertiende-eeuwse Ridderzaal. Critici als Vosmaer en De Stuers verenigden zich in het verzet tegen zijn plan voor een nieuw paleis der Staten-Generaal, dat wanneer het was uitgevoerd de sloop van vrijwel het gehele Binnenhof zou hebben betekend. Zonder Rose's eervol ontslag in 1867 zou het torentje op het Binnenhof dus nimmer zijn doorgestaan als icoon van onze hedendaagse polderpolitiek.

In dit rijk geïllustreerde proefschrift wordt door architectuurhistorica Hetty Berens de rijksbouwmeester eindelijk recht gedaan. Zijn prestigieuze benoeming in Den Haag wordt begrijp-

pelijk uit de honderden ontwerpen die Rose als stadsbouwmeester van Rotterdam van zijn tekentafel afscheidde — vóór, tijdens en ná zijn Haagse episode. Dat is misschien ook het enige bezwaar dat men tegen de opzet van dit helder geschreven boek kan inbrengen. Want mij duizelde het al snel van de vele minutieus beschreven bouwplannen, terwijl anderzijds Rose's talloze publicaties niet als bron zijn aangewend. Niettemin valt er veel te leren. Op grond van zijn buitengewone activiteiten zouden we Rose gerust de schepper van de moderne Maasstad mogen noemen, ware het niet dat de meeste van zijn monumentale gebouwen in 1940 verloren zijn gegaan. Ook op dit punt zat het hem dus niet mee. Behalve zijn Haagse werken en het Arnhemse koloniaal-militaire invalidenhuis Bronbeek uit dezelfde periode, resteert slechts het Rotterdamse Coolsingelziekenhuis. Misschien zou het hem echter zónder zijn Haagse oeuvre beter zijn vergaan, want de enorme bewondering die hem in 1840 voor dit bouwwerk ten deel viel staat in schril contrast met zijn verguizing in de jaren zestig. Met zijn Moorse zuilenhal en rondboogvensters was het enorme en voor zijn tijd zeer kostbare Coolsingelziekenhuis het eerste project in Nederland dat direct was geïnspireerd door de Pruisische *Rundbogenstil*. Het historiserende stijkleed diende te worden afgestemd op de functie en het karakter van het gebouw. Niet alleen in Rotterdam maar ook in de andere grote steden was deze Schinkeliaanse architectuuropvatting in de jaren veertig en vijftig 'alleenheerscheres', om met de Rotterdamse architect Metzelaar te spreken.

Rose's kwaliteiten openbaarden zich ook op het vlak van bouwtechniek en materiaalgebruik. Daaruit sprak zijn degelijke ingenieursopleiding aan de Delftse Artillerie- en genieschool, hoewel hij aan zijn toenmalige leermeester Pieter Adams (tevens ontwerper van het Rotterdams stadhuis) naast een uitzonderlijke tekentechniek eveneens een neoclassicistische affiniteit met de antieke bouwworden en historische stijlvormen dankte. Ten onrechte staat Rose dan ook te boek als een kundig beoefenaar van de zogenaamde ingenieursstijl. Zijn moeizame start als architect bond hem weliswaar lange tijd aan militaire kringen; uit de door Berens geraadpleegde correspondentie blijkt dat hij zich al vroeg beschouwde als kunstenaar. Dat was een principiële keuze die in niet geringe mate werd aangemoedigd door zijn invloedrijke schoonvader jhr. D. F. van Alphen (een zoon van de geleerde kinderdichter), oud-resident van Soerabaya, lid van de Tweede Kamer en burgemeester van Leiden. Van Alphen sterkte de Utrechtse notabelenzoon in de geestdriftige beoefening der 'liefhebberij-studiën' die hem van het schilderen van landschappen, de mineralogie, de schelpen- en plantenleer, en de oudheidkunde en gotiek brachten tot de schone kunsten (en later het spiritisme)! Maar treffend merkte hij over zijn schoonzoon op: 'Rose is geen poëet, maar een hele hoge mathematicus en chymist en een architect en een kladschilder, dat is te zeggen die het liefst met kleuren schildert.'

Precies die kwaliteiten verenigden zich in de tot nog toe minst belichte zijde van Rose's vernieuwingsdrang, namelijk die van stedenbouwer. In de eerste Nederlandse stad die al vroeg in de negentiende eeuw tot ontwikkeling kwam was hij de eerste die sinds de zeventiende eeuw opnieuw met de aanleg van zeehavens en complete stadsuitbreidingen te maken kreeg. Rose combineerde beide in ingenieuze ontwerpen als zijn Coolpolderproject, plan Feyenoord, en Waterproject. Zijn perfectionisme én onstuitbare dadendrang (wie durft voor de negentiende-eeuw nog over Jan Salie te spreken?) blijkt bovenal uit de wijze waarop hij vanuit een revolutionaire totaalvisie binnenstad, waterstad en polderstad organisch verenigde met behulp van rioolsystemen (waaronder toen nog de invoer van vers water werd verstaan!), drinkwaternetten, openbare wandelparken, kanalen en singelwegen. Het meest opmerkelijke van deze nog immer imponerende schetsen is, naar het mij voorkomt, de introductie van drie elementen die tot op heden het karakter van de Nederlandse nieuwbouwwijk bepalen: bouwverordeningen, projectontwikkelaars, en mathematisch rasterpatroon — al werd van dat laatste nog wel eens

afgeweken ten behoeve van de parkaanleg. Niettemin speelde deze vernieuwing zich af binnen een Hausmanniaanse context. Want hun mathematische eenheid weerspiegelde zich op bijzondere wijze in de nieuwe boulevardarchitectuur die ruimer en rijker gedecoreerd werd naarmate men meer op stand verkeerde. Toch al wankelde Rose's positie steevast wanneer tot krenking der burger trots weer eens een gebouw verzakte, zijn op sociale segregatie gerichte vormentaal maakte hem ook tot pionier van de moderne arbeiderswoningbouw.

Maar hoe zat het nu met Den Haag? Interessant genoeg neemt Berens haar hoofdpersoon niet in bescherming tegen de eigentijdse kritiek op zijn 'stijlloze' ontwerpen voor het Binnenhof. Zij rekent zelfs af met de hedendaagse herwaardering van Rose's welhaast decoratieloze architectuur (met spouwmuren, centrale verwarming en gietijzeren constructies en ramen) als voorloper van het moderne functionalisme — een opvatting die als het ware visueel gestalte heeft gekregen in de recente inpassing van Rose's ministerie van koloniën binnen het nieuwe Tweede Kamergebouw. De ontwerpgeschiedenis leert dat dit alles geen bewuste keuze maar een kwestie van bezuiniging was. Zo beschouwd vond Rose dus *contrecoeur* het moderne bouwen uit.

Rob van der Laarse

K. Korevaart, *Ziften en zelmknoopen. Literaire kritiek in de Nederlandse dag-, nieuws- en weekbladen 1814-1848* (Dissertatie Leiden 2001 ; Hilversum: Verloren, 2001, 499 blz., €33,-, ISBN 90 6550 638 1).

Korrie Korevaart moet tijdens haar promotieonderzoek naar de literatuurkritiek in de Noord-Nederlandse dag-, nieuws- en weekbladen, die zij korthedshalve aanduidt als 'literaire dagbladkritiek', wel eens hebben getwijfeld aan het belang van haar onderzoeksobject. Dat bestudeerde zij vanaf de afschaffing van de drukpersbepalende maatregelen van de Fransen in 1814 tot de grondwetsherziening in 1848. De literaire dagbladkritiek in deze periode noemt zij 'een randverschijnsel' (83), dat in sommige gevallen zelfs ondergebracht was bij rubrieken als 'Allerlei' of 'Bladvulling'. Hij bestond voor een groot deel uit stereotype berichten die beperkt bleven tot een titelbeschrijving en een opgave van de inhoud van het boekwerk of periodiek in kwestie, zonder een afgewogen oordeel dat lezing ervan vereist had. Brandende kwesties die de literaire wereld bezighielden, haalden de krantenkolommen zelden. Een grote verdienste van Korevaarts onderzoek is echter dat het laat zien wat er buiten die wereld dan wél over literatuur gedacht werd en wat ervan tot het grote publiek doordrong via de krant. Overigens heeft zij hier de afgelopen 25 jaar ook al aandacht voor gevraagd in minstens elf artikelen, die voor een deel zijn verwerkt in haar *Ziften en zelmknoopen*.

Dit overvloedig gedocumenteerde proefschrift wil een beschrijving en een inhoudelijke analyse geven van recensies en andere beschouwingen in de Noord-Nederlandse dag-, nieuws- en weekbladpers, voor zover die zich uitliet over wat tegenwoordig nog als literatuur wordt beschouwd. Als aanloop daartoe releveert hoofdstuk 2 de ontwikkeling van de pers, het weinige dat er bekend is over het kranten- en literatuurlezende publiek en de opkomst van boekbesprekingen in de krant. Het volgende hoofdstuk schetst een 'groepsportret zonder dame' van de critici. Ook bespreekt Korevaart hier het gebruik van de antikritiek en last zij een interessante uitwijding in over B. H. Lulofs. Als criticus van de *Groninger Courant* keerde deze 'pionier' van de dagbladkritiek zich vanaf 1835 — vooralsnog vergeefs — tegen de gewoonte om anoniem te recenseren.

De hoofdstukken 4 en 5 geven een vooral kwantitatief beeld van het onderzoekscorpus: 2280